

Blok 6 Uitvoering Afstudeerproject

“Kennis en houding van studenten van Hbo-zorgopleidingen tegenover ouderen en mantelzorg; een vergelijkend onderzoek”

Student: Nienke Bleijenberg

Studentnummer: 3196917

Status: Definitief afstudeerwerkstuk

Datum: 3 juli 2009

Universiteit Utrecht, Masteropleiding Verplegingswetenschap UMC-Utrecht

Begeleider: Dr. M.G.M. Jansen

Blokdocent: Dr. J.J Georges

Beoogd Tijdschrift: Verpleegkunde

Gehanteerde referentiestijl: Vancouver

Aantal woorden artikel: 4696

Aantal woorden Nederlandse samenvatting: 207

Aantal woorden Engelse abstract: 211

Samenvatting

AANLEIDING: Ondanks het groeiende aantal ouderen in Nederland willen weinig studenten van Hbo-zorgopleidingen met ouderen werken.

DOEL. In deze vervolgstudie is de kennis en houding van vierdejaarsstudenten van de opleidingen Hbo-V, fysiotherapie, mondzorgkunde, huidtherapie, optometrie en orthoptie tegenover ouderen en mantelzorg onderzocht.

METHODE. Door middel van een transversale studieopzet zijn vierdejaarsstudenten vergeleken met hetzelfde cohort eerstejaarsstudenten dat drie jaar geleden is onderzocht in het onderzoek van Jansen et al.,. Hierbij werden vier vragenlijsten gebruikt: Facts on Aging Quiz, Aging Semantic Differential, Attitudes toward Old People en de Mantelzorgvragenlijst.

RESULTAAT. In totaal waren 260 vierdejaarsstudenten geïnccludeerd. Van de vierdejaarsstudenten geeft 50,2% van de studenten aan (liever) niet met ouderen te willen werken ten opzichte van 7,2% van de studenten die wel met ouderen willen werken. Vierdejaarsstudenten hebben significant meer kennis en een positievere houding over ouderen dan de toenmalige eerstejaarsstudenten. Tevens hebben de vierdejaarsstudenten meer kennis over mantelzorg dan het cohort eerstejaarsstudenten uit het onderzoek van Jansen et al.,.

CONCLUSIE. De houding van studenten over ouderen is neutraal tot licht positief. Ongeveer de helft van het aantal vierdejaarsstudenten wil later (liever) niet met ouderen werken. Wel is dit percentage lager dan bij de eerstejaarsstudenten die drie jaar geleden zijn onderzocht in het onderzoek van Jansen et al. (5).

Trefwoorden: attitude, verpleegkundestudenten, ouderenzorg, meetinstrumenten

Aanleiding

Op 1 januari 2008 telde Nederland 2,4 miljoen ouderen (personen van 65 jaar en ouder) (1). Daarmee is 14% van de bevolking 65-plusser waarvan 25% een leeftijd heeft van 80 jaar en ouder. Vanaf 1900 tot en met 2007 is het aantal 65-plussers sterk toegenomen van 0,3 naar 2,4 miljoen. Het aantal 65-plussers zal in 2025 gestegen zijn naar 3,6 miljoen. De belangrijkste oorzaken van de toenemende vergrijzing zijn de groei van de totale bevolking, het op leeftijd komen van de naoorlogse babyboomgeneratie en de stijging van de levensverwachting (1). De groei van het aantal ouderen sluit aan bij de groei van de ouderenzorg. Vanwege de vaak chronische aandoeningen en de meervoudige gezondheidsproblematiek bij deze doelgroep neemt het aantal ouderen dat zorg nodig heeft eveneens toe. Naast de groei van het aantal ouderen is er een stijging te zien in de omvang van mantelzorg. Mantelzorg wordt omschreven als 'de extra zorg die familieleden, vrienden, kennissen of burens vrijwillig en onbetaald verlenen aan personen in hun familie, huishouden

of sociale netwerk met vrij ernstige fysieke, verstandelijke of psychische beperkingen' (2). Ook de term 'familiezorg' wordt regelmatig gebruikt omdat het vaak een relatie betreft tussen partners, of tussen ouders en kinderen of schoonfamilie (3). In 2006 hielpen 1,4 miljoen mensen in Nederland zieke of gehandicapte familieleden, vrienden of bekenden. Verwacht wordt dat het aantal mantelzorgers in 2020 zal stijgen tot 1,6 miljoen. De omvang van de groep mantelzorgers tussen de leeftijd 65-74 jaar neemt het snelst toe (4).

Ondanks de groeiende zorgvraag van 65-plussers lijken studenten van Hbo-zorgopleidingen niet graag met ouderen te willen gaan werken (5-7). Toch zullen deze studenten later in de praktijk met deze doelgroep te maken krijgen. Uit onderzoek komt naar voren dat de kwaliteit van de zorg aan ouderen onder andere afhangt van het beeld dat zorgverleners hebben over ouderen (7,8). Dit beeld wordt gevormd door eigen ervaring met ouderen en door verschillende maatschappelijke ontwikkelingen (3). Volgens de theorie van Azjen en Fishbein 'Theory of Reasoned Action' beïnvloed houding het gedrag van mensen waardoor mensen met een positieve attitude ten opzichte van iets of iemand ook positiever gaan denken of gedragen tegenover hen (9).

Verschillende onderzoeken hebben de houding van (verpleegkunde)studenten tegenover ouderen onderzocht (5-8,10-13). Hieruit komt naar voren dat (verpleegkunde)studenten een neutrale tot licht positieve houding hebben tegenover ouderen. Toch geven veel studenten aan liever niet met ouderen te willen werken. In het onderzoek van Beullens & Martens waarbij de kennis en houding van eerstejaars verpleegkundestudenten voor- en na een ziekenhuisstage is gemeten, kozen slechts negen van de 262 studenten voor de studierichting 'geriatrie' (6). Wel concludeerden Beullens & Martens dat daadwerkelijke ervaring met zorg voor ouderen een positieve invloed heeft op de houding tegenover deze doelgroep (6). In het onderzoek van Jansen et al., is de kennis en houding van eerstejaarsstudenten van Hbo-zorgopleidingen (Hbo-V, fysiotherapie, huidtherapie, mondzorgkunde, optometrie en orthoptie) tegenover ouderen en mantelzorg onderzocht (5). Het onderzoek van Jansen et al., vormt het uitgangspunt van dit onderzoek waarbij hetzelfde cohort studenten in het vierde studiejaar opnieuw is onderzocht. Het onderzoek van Jansen et al., sloot aan bij de methode en middelen van Beullens & Martens (5,6). Dezelfde vragenlijsten werden gebruikt om zo een vergelijking te kunnen maken binnen het Nederlands taalgebied. Uit het onderzoek kwam naar voren dat een meerderheid van de studenten (66,7 %) niet in een praktijk wil werken met overwegend 65-plussers (5). Deze groep studenten blijkt ook minder positief te zijn over ouderen. Zowel in het onderzoek van Beullens en Martens als Jansen et al., is vastgesteld dat studenten die meer algemene kennis hebben over ouderen, een positievere houding hebben tegenover ouderen (5,6). Tevens blijkt dat wanneer een positieve houding is gemeten, de bereidheid groter is om oudere patiënten te verzorgen (5-8).

Jansen et al., onderzochten naast de kennis en houding van studenten over ouderen, ook de kennis van eerstejaarsstudenten over mantelzorg (5). Vanuit het Lectoraat 'Verpleegkundige en paramedische zorg met chronische aandoeningen' ontstond de vraag wat de kennis is van studenten over mantelzorg en of er een relatie is tussen kennis en ervaring met mantelzorg en de houding ten opzichte van ouderen. Veel ouderen zijn actief als mantelzorger en het grootste deel van de mantelzorg betreft oudere patiënten. Studenten zullen hierdoor ook in de praktijk met mantelzorgers te maken krijgen. Studenten bleken meer kennis over ouderen te hebben dan over mantelzorg (5).

Dit onderzoek betreft, zoals genoemd, een vervolgstudie op het onderzoek van Jansen et al., (5).. Onderzoeksresultaten over de kennis en houding van de toenmalige eerstejaarsstudenten uit het onderzoek van Jansen et al., tegenover ouderen en mantelzorg zijn in dit onderzoek vergeleken met de resultaten van de huidige vierdejaarsstudenten (5). Tevens worden de onderzoeksresultaten vergeleken met het onderzoek van Beullens & Martens (6). De resultaten geven inzicht in de mate waarin onderwijs en stage-ervaring de kennis en houding van studenten tegenover ouderen heeft veranderd.

Begripverheldering

Met "kennis" wordt in dit onderzoek de algemene kennis over ouderen en het ouder worden bedoeld, niet de specifieke geriatrische kennis. "Houding" (ook wel attitude genoemd) is het geheel van opvattingen, gevoelens en geneigdheid tot handelen ten opzichte van iets of iemand (9). De term attitude wordt in wetenschappelijk onderzoek niet altijd op dezelfde wijze geoperationaliseerd. In dit onderzoek zijn de termen attitude en houding aan elkaar gelijk gesteld.

Probleemstelling

Uit onderzoek komt naar voren dat (verpleegkunde) studenten niet graag met ouderen willen werken. Door het toenemende aantal ouderen en de groeiende zorgvraag van deze doelgroep zullen studenten van zorgopleidingen later in hun werk veel te maken krijgen met oudere patiënten en mantelzorgers. Significante verbanden zijn aangetoond tussen de houding en de bereidheid van studenten om met ouderen te werken. Een positieve attitude leidt tot een grotere bereidheid om met ouderen te willen werken. Tevens is vastgesteld dat meer kennis en ervaring over ouderen leidt tot een positieve houding. In Nederland is niet eerder onderzocht wat de kennis en houding van vierdejaarsstudenten van Hbo-zorgopleidingen tegenover ouderen en mantelzorg is en hoe deze zich ontwikkeld gedurende de opleiding

Doel

Het doel van dit onderzoek was om inzicht te krijgen in de kennis en houding van vierdejaarsstudenten van Hbo-zorgopleidingen over ouderen en mantelzorg en hoe deze veranderd was na het volgen van drie jaar onderwijs en stage-ervaring. Tevens kunnen de onderzoeksresultaten een bijdrage leveren om de curricula en begeleidingsprogramma's van de opleidingen aan te passen wanneer blijkt dat ervaring met ouderen de houding van studenten tegenover ouderen daadwerkelijk beïnvloed.

Onderzoeksvragen

1. Wat is de kennis en houding van vierdejaarsstudenten van Hbo-zorgopleidingen tegenover ouderen en mantelzorg en in hoeverre is deze kennis en houding veranderd ten opzichte van de eerstejaarsstudenten die onderzocht waren in het onderzoek van Jansen et al.?
2. In hoeverre is er een relatie tussen de kennis van vierdejaarsstudenten over ouderen en de houding tegenover hen?
3. In hoeverre is er een relatie tussen kennis van studenten over ouderen en kennis over mantelzorg?
4. Welke verschillen zijn er tussen vierdejaars verpleegkundestudenten en paramedische studenten ten aanzien van de kennis en houding over ouderen en mantelzorg?

Methode van onderzoek

Design

Het onderzoek betreft een kwantitatief beschrijvend onderzoeksdesign met een correlatieel transversale opzet.

Onderzoekspopulatie

Het onderzoek is uitgevoerd in de periode december 2008 tot en met februari 2009 onder vierdejaars voltijd studenten van Hbo-zorgopleidingen van een Hogeschool faculteit Gezondheidszorg gelegen in het midden van het land. De volgende studierichtingen waren geïnccludeerd; Hbo-V, mondzorgkunde, huidtherapie, optometrie, orthoptie en fysiotherapie. Om aan te sluiten bij het onderzoek van Jansen et al., en om de resultaten met elkaar te kunnen vergelijken is hetzelfde cohort opnieuw onderzocht. Jansen et al., onderzochten eerstejaarsstudenten in de periode van november 2005 tot en met mei 2006 (5).

Dataverzameling

Nadat de opleidingsmanagers van de genoemde opleidingen toestemming hadden gegeven zijn de studenten van de opleidingen Hbo-V, mondzorgkunde, optometrie en orthoptie benaderd tijdens onderwijsbijeenkomsten. Docenten waren voor de bijeenkomst benaderd en gaven toestemming aan de onderzoeker om de vragenlijsten tijdens de les uit te delen. Alle vierdejaarsstudenten die aanwezig waren tijdens deze bijeenkomst werden gevraagd deel te nemen aan het onderzoek. Doormiddel van een selecte vrijwillige gelegenheidssteekproef is de steekproef getrokken. Studenten van de opleidingen fysiotherapie en huidtherapie hadden wegens stage geen onderwijsbijeenkomsten gedurende de dataverzameling. Deze studenten zijn digitaal benaderd. Per e-mail kregen de studenten een link met de betreffende vragenlijst toegestuurd. Door op de link te klikken kwam de student bij de vragenlijst terecht. Wanneer de student de vragenlijst had ingevuld werden de antwoorden anoniem naar de onderzoeker verstuurd. Tweemaal werd een herinnering verstuurd naar de studenten om de respons te verhogen. Tevens werden vijf cadeaubonnen van €30,- verloot onder de studenten die de vragenlijst hadden ingevuld.

Om de uitkomsten van dit onderzoek te generaliseren moest de power van het onderzoek voldoende zijn. Een power analyse is verricht aan de hand van de methode van Cohen (14) waarbij wordt uitgegaan van een alpha van 0,05 en een power van 0,80. In dit onderzoek werd uitgegaan van een normaal te verwachten verband (gamma 0,15) waardoor, rekening houdend met de analysemethoden (correlaties), een steekproefgrootte van 177 respondenten nodig was. Er is rekening gehouden met een non-respons van 10%.

Medisch/ethische aspecten

De vragenlijsten die de studenten ingevuld hebben betroffen geen vragen of onderwerpen die psychisch of ingrijpend van aard zijn, hierdoor viel dit onderzoek niet onder de Centrale Commissie Mensgebonden Onderzoek (CCMO) en hoefde de onderzoeksopzet niet getoetst te worden door een Medisch-ethische Toetsingscommissie (METC) (15). Voordat de vragenlijsten overhandigd werden, waren de studenten zowel mondeling als schriftelijk geïnformeerd. De afname van de vragenlijsten was anoniem.

Instrumenten

Zowel in het onderzoek van Beullens & Martens, Jansen et al., als in het huidige onderzoek zijn dezelfde drie vragenlijsten gehanteerd om de kennis en houding van studenten tegenover ouderen te meten (5,6). Voor het onderzoek van Jansen et al., zijn enkele Vlaamse formuleringen in de vragenlijsten omgezet naar een Nederlands taalgebruik (5). De attitude van studenten tegenover ouderen werd gemeten de *Aging Semantic Differential* (ASD) van Rosencranz en Mc Nevin en de *Attitudes toward Old People* (OP) van Kogan (16, 17). De kennis van studenten over ouderen werd gemeten met de *Facts on Aging Quiz (FAQ1)* van Palmore (18). Om de kennis van studenten over mantelzorg te meten voegde Jansen et al., een extra vragenlijst toe aan het bestaande onderzoeksmateriaal (5). Deze *Mantelzorg Vragenlijst* (MZ) is eveneens gebruikt in het huidige onderzoek.

De *Aging Semantic Differential* (ASD) bevat 32 adjectieven (bijvoorbeeld aardig – onaardig) ten aanzien van opvattingen tegenover ouderen. Voor elk paar dient aan de hand van een zevenpuntenschaal te worden aangegeven hoe ouderen het best omschreven kunnen worden. Hoe hoger de score hoe negatiever de attitude. De minimumscore bedraagt 32, de maximumscore 224 en de neutrale middenscore 128. Jansen et al., onderzochten de betrouwbaarheid van het instrument, de Cronbach's alpha bedroeg 0.85 (5).

De *Attitudes toward Old People scale* (OP) bestaat uit 17 negatieve en 17 positieve items over ouderen die gemeten worden op een zevenpuntenschaal waarbij de antwoorden lopen van 1 "helemaal niet mee eens" tot en met 7 "helemaal mee eens". De reacties op de positieve items worden omgezet in een negatieve score. Hoe hoger de score, hoe negatiever de attitude. De minimumscore bedraagt 34, de maximumscore 238 en de neutrale middenscore 136. De betrouwbaarheid van het meetinstrument, gemeten in het onderzoek van Jansen et al., was 0.74 (5).

De *Facts on Aging Quiz (FAQ1)* betreft 24 uitspraken over de fysieke, psychische en sociale feiten met betrekking tot het ouder worden en het oud zijn die met *juist*, *onjuist* of *weet ik niet* beantwoord kunnen worden. Het originele design wordt hier de FAQ1 genoemd. De vragen die met *juist* werden beantwoord scoorden 1, *onjuist* 2 en *weet ik niet* werden met 3 gescoord. De minimum score was 24, het gemiddelde bedroeg 48 en de maximum score was 72. Een lage score betekende meer kennis over ouderen. De Cronbach's alpha, gemeten in het onderzoek van Jansen et al., bedroeg 0.59 (5).

De *Mantelzorg Vragenlijst (MZ)* bestaat uit 24 vragen die met *juist*, *onjuist* of *weet ik niet* beantwoord kunnen worden. De vragen werden hetzelfde gescoord als de FAQ vragenlijst. Deze vragenlijst is ontwikkeld door het Lectoraat 'Verpleegkundige en paramedische zorg met chronische aandoeningen'. De inhoudsvaliditeit van deze lijst werd vastgesteld na consultaten van vijf experts en bleek voldoende te zijn. Commentaar werd gegeven op zowel de gevraagde feiten als de manier waarop de vragen geformuleerd waren. Op basis van deze kritieken is de definitieve lijst samengesteld (5). De Cronbach's alpha was gemeten in het onderzoek van Jansen et al., en bedroeg 0.78 (5).

Naast de vier vragenlijsten werd aan de studenten een aantal vragen voorgelegd waarvan uit de literatuur bekend is dat deze verband kunnen houden met de attitude tegenover ouderen zoals geslacht, leeftijd en stage-ervaring (6). Enkele vragen hadden betrekking op de leefervaring met ouderen: aantal (over)grootouders, of de studenten in een huis woonde waar ook ouderen woonden en of men familie, kennis of burens had met dementie. Tevens werd de studenten gevraagd of ze ooit als vrijwilliger met ouderen hebben gewerkt en of zij ervaring hebben in het verlenen van mantelzorg, of iemand uit hun familie. Één item ging over de vraag of de studenten als zorgverlener of hulpverlener even veel voldoening zal vinden in het verzorgen van oudere als jongere patiënten. Tot slot werd gevraagd naar welke sector in de gezondheidszorg de student het liefst zou werken: pediatrie, psychiatrie, thuiszorg, algemeen ziekenhuis of verzorgings/verpleeghuis, en of de student na zijn of haar opleiding in een praktijk wil werken waar de meeste patiënten ouder dan 65 jaar zijn.

Statistische analyse

De data-analyse is uitgevoerd met het Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) versie 16.0. De totaalscores van vierdejaarsstudenten van de FAQ, ASD, OP en MV zijn vergeleken met de totaalscores van de steekproef eerstejaarsstudenten die onderzocht is in het onderzoek van Jansen et al., (5). Doormiddel van ongepaarde t-toetsen is getoetst of de kennis en houding tegenover ouderen en de kennis over mantelzorg is veranderd bij de huidige vierdejaarsstudenten ten opzichte van de steekproef eerstejaarsstudenten, drie jaar geleden. Vervolgens is de correlatie tussen de vragenlijsten bepaald om te onderzoeken hoe

de instrumenten zich tot elkaar verhouden. Met de Pearson's correlatiecoëfficiënt is getoetst of een relatie bestaat tussen studenten die een positieve houding hebben tegenover ouderen ook positief denken over de eigenschappen van ouderen (correlatie ASD en OP). Tot slot zijn de resultaten van de vierdejaars verpleegkundestudenten vergeleken met de vierdejaarsstudenten van paramedische opleidingen doormiddel van een Oneway Anova. Een verschil werd statistisch significant beschouwd indien de p-waarde kleiner was dan 0,05.

Resultaten

Niet alle studenten waren aanwezig tijdens de onderwijsbijeenkomsten. Hierdoor was het niet mogelijk om alle ingeschreven studenten per studierichting te benaderen. Van de studenten die tijdens de onderwijsbijeenkomst benaderd waren was de respons hoog, een enkele student vulde de vragenlijst niet in. Aangezien het onmogelijk was om alle studenten te tellen tijdens de onderwijsbijeenkomsten kon de respons van de opleidingen Hbo-V, mondzorgkunde, optometrie, en orthoptie niet precies worden vastgesteld. Studenten van de opleiding fysiotherapie en huidtherapie waren digitaal benaderd. Een respons van 43,7% werd hier behaald. In totaal hadden 272 studenten de vragenlijst ingevuld. Niet alle studenten hadden de vragenlijst volledig ingevuld. Vragenlijsten waarbij de helft of minder was ingevuld werden niet mee genomen in de analyse. Uiteindelijk zijn 260 studenten geïnccludeerd (zie tabel 1).

Tabel 1. Aantal vierdejaarsstudenten per opleiding en aantal respondenten per opleiding

	Aantal ingeschreven vierdejaarsstudenten per opleiding	Aantal respondenten per opleiding (N)
Hbo-V	124	81 (68,5%)
Mondzorg	39	30 (79,5%)
Huidtherapie	73	20 (27,4%)
Optometrie	49	32 (65,3%)
Orthoptie	22	13 (59%)
Fysiotherapie	181	84 (46,4%)
Totaal	462	260 (58,9%)

De gemiddelde leeftijd van de vierdejaarsstudenten bedroeg 21 jaar. Alle studenten hadden stage gelopen tijdens de opleiding. Maar liefst 60% van de vierdejaarsstudenten geeft aan later in een algemeen ziekenhuis te willen werken. De psychiatrie staat op nummer twee met 10,3%. Bijna 7% van de studenten kiest voor het verzorgings/verpleeghuis, 6,5% voor de pediatrie en 2,7% voor de thuiszorg. De volgende karakteristieken van de respondenten zijn waargenomen (zie tabel 2).

Tabel 2. Karakteristieken van eerste- en vierdejaarsstudenten.

Kenmerken	Percentage van het totaal van eerstejaarsstudenten (N = 421)	Percentage van het totaal van vierdejaarsstudenten (N = 260)
Vrouw	79%	84%
Gewerkt als vrijwilliger met ouderen	19%	19,5%
Grootouders in leven	84%	80,5%
Ouderen in huis	10%	6,5%
Demente naasten	25%	35,5%
Voldoening in werken met ouderen gelijk aan jongeren	64%	69,3%
Ervaring mantelzorg	24%	29,5%
Familie met ervaring als mantelzorg	33,5%	42%

Bereidheid om met ouderen te werken

Van de 260 vierdejaarsstudenten gaven 19 studenten (7,2%) aan later met ouderen te willen werken. In het onderzoek van Jansen et al., gaven slechts acht van de 421 (1,9%) eerstejaarsstudenten aan later met ouderen te willen werken (5). Het werken met ouderen lijkt voor de vierdejaarsstudenten aantrekkelijker dan bij de eerstejaarsstudenten. Daar tegenover staat dat 131 van de 260 vierdejaarsstudenten (50,2%) (liever) niet met ouderen willen werken. Het aantal eerstejaarsstudenten in het onderzoek van Jansen et al., dat (liever) niet met ouderen willen werken bedroeg 280 (66,7%) (5). Toch geeft 64% van de eerstejaarsstudenten en 69,3% van de vierdejaarsstudenten even veel voldoening te krijgen in het werken met oudere als met jongere patiënten.

Kennis over ouderen

De gemiddelde totaalscore op de FAQ van de vierdejaarsstudenten bedroeg 42,14. De eerstejaarsstudenten uit het onderzoek van Jansen et al., hadden een gemiddelde totaalscore van 43,21 op dezelfde vragenlijst. Een lagere score betekent dat de studenten meer kennis hebben over ouderen. De kennis over ouderen van vierdejaarsstudenten is significant ($p = 0,037$) beter dan bij de eerstejaarsstudenten die drie jaar geleden zijn onderzocht in het onderzoek van Jansen et al., (5).

Houding ten opzichte van ouderen

De vierdejaarsstudenten scoorden op de ASD een gemiddelde van 125,69 ten opzichte van 129,5 van de toenmalige eerstejaarsstudenten. Ook bij de ASD geldt dat een lagere score een positievere houding tegenover ouderen betekent. De houding van vierdejaarsstudenten tegenover ouderen, gemeten met de ASD, is significant positiever ($p = 0,005$) dan bij de eerstejaarsstudenten uit het onderzoek van Jansen et al.,. Ten opzichte van de neutrale middenscore van 128 is de houding van vierdejaarsstudenten neutraal tot licht positief te noemen. Gemeten met de OP attitudeschaal, scoorden de vierdejaarsstudenten een gemiddelde totaalscore van 127,77. Bij de eerstejaarsstudenten uit het onderzoek van Jansen et al., bedroeg de gemiddelde totaalscore 131,23. De houding van vierdejaarsstudenten tegenover ouderen, gemeten de OP attitudeschaal, is significant positiever ($p = 0,000$) dan bij de eerstejaarsstudenten uit het onderzoek van Jansen et al., (zie tabel 3). De vierdejaarsstudenten denken positiever over ouderen dan de toenmalige eerstejaarsstudenten.

Tabel 3. Gemiddelde scores en standaarddeviaties van eerste- en vierdejaarsstudenten.

	Eerstejaars (N=421)	Vierdejaars (N=260)	P-waarde
FAQ (24 items)			
<i>Gemiddelde score</i>	43,21	42,14	P = 0,037
<i>SD</i>	6,48	6,24	
ASD 32 items			
<i>Gemiddelde score</i>	129,5	125,69	P = 0,005
<i>SD</i>	16,88	16,04	
OP (34 items)			
<i>Gemiddelde score</i>	131,23	127,77	P = 0.000
<i>SD</i>	10,56	9,91	
MV (24 items)			
<i>Gemiddelde score</i>	47,30	43,79	P = 0,000
<i>SD</i>	9,98	9,34	

Kennis over mantelzorg

De vierdejaarsstudenten hadden ongeveer de helft van de vragen van de mantelzorgvragenlijst goed beantwoord. De kennis is hierdoor matig te noemen. De gemiddelde totaalscore van de huidige vierdejaarsstudenten op de mantelzorgvragenlijst bedroeg 43,79. De gemiddelde totaalscore van de eerstejaarsstudenten in het onderzoek van Jansen et al.,(5) op dezelfde vragenlijst bedroeg 47,30. De toenmalige eerstejaarsstudenten hadden minder dan de helft van de vragen goed beantwoord. Een lagere score geeft aan dat

studenten meer kennis over mantelzorg hebben. De kennis van vierdejaarsstudenten over mantelzorg is significant beter ($p=0,000$) dan bij de steekproef eerstejaarsstudenten uit het onderzoek van Jansen et al.,(5).

Correlaties tussen de vragenlijsten

Onderzocht werd hoe de verschillende vragenlijsten zich tot elkaar verhouden. Met behulp van de Pearson's correlatiecoëfficiënt is getoetst of vierdejaarsstudenten met meer kennis over ouderen ook positiever denken over ouderen. Een positieve correlatie ($r = 0,610$; $p<0,000$) is gevonden tussen de kennis die studenten hebben over ouderen en de kennis over mantelzorg (correlatie FAQ en MV). Studenten met veel kennis over ouderen hebben ook meer kennis over mantelzorg. De overige correlatiecoëfficiënten waren gering tot matig (zowel positief als negatief) en niet significant ($p> 0,05$). Er is geen verband gevonden tussen de kennis over ouderen en de houding tegenover deze doelgroep (correlatie FAQ en ASD).

Verschillen tussen verpleegkundestudenten en paramedischestudenten

Met de Oneway Anova is onderzocht of de populatiegemiddelden van de vierdejaars verpleegkundestudenten gelijk waren aan de vierdejaarsstudenten van paramedische opleidingen. Op de attitudeschalen ASD en OP zijn geen significante verschillen gevonden tussen de studenten van de verpleegkundeopleiding en de studenten van paramedische opleidingen (zie tabel 4). De houding tegenover ouderen van verpleegkunde- en paramedische studenten verschillen niet significant van elkaar. Zowel op de FAQ als op de MV zijn significante verschillen gevonden ($p<0,05$) tussen verpleegkundestudenten en paramedische studenten. Vierdejaars verpleegkundestudenten hebben significant meer kennis over ouderen en mantelzorg dan vierdejaars paramedische studenten.

Tabel 4. Uitkomsten Oneway Anova

	Gemiddelde verpleegkundestudenten (N = 81)	Gemiddelde paramedisch (N = 179)	P-waarde
FAQ	41,68	42,36	,036
ASD	128,57	124,22	,071
OP	127	128,18	,267
MV	41,20	45,09	,002

Van de vierdejaars verpleegkundestudenten geeft 3,7% aan met ouderen te willen gaan werken ten opzichte van 9% van de paramedische studenten. Tevens geeft ongeveer de helft

van zowel de vierdejaars paramedische studenten als verpleegkundestudenten aan niet graag met ouderen te willen werken (48,6% en 54,3%).

Discussie

In dit onderzoek is doormiddel van een viertal vragenlijsten de kennis en houding van vierdejaarsstudenten van Hbo-zorgopleidingen over ouderen en mantelzorg onderzocht. Resultaten laten zien dat de huidige vierdejaarsstudenten significant meer kennis hebben over ouderen en tevens een significant positievere houding hebben tegenover ouderen dan de steekproef eerstejaarsstudenten uit het onderzoek van Jansen et al.,(5). Hoewel de kennis van vierdejaarsstudenten over ouderen significant is toegenomen is de kennis matig te noemen. Gezien de betrekkelijk lage interne consistentie (Cronbach's alpha van 0,59) van de FAQ moet deze uitkomst met enige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd. De houding is neutraal tot licht positief.

Ongeveer de helft (50,2%) van de vierdejaarsstudenten geeft aan (liever) niet met ouderen te willen werken in de praktijk. Opvallend is dat ondanks veel studenten liever niet met ouderen willen werken, bijna 70% van de studenten aangeeft evenveel voldoening te krijgen in het verzorgen van oudere - als jongere patiënten. Het percentage van studenten die wel met ouderen willen gaan werken is gestegen van 1,9% (acht van de 421 studenten) bij de eerstejaarsstudenten uit het onderzoek van Jansen et al., naar 7,2% (19 studenten van de 260) bij de huidige vierdejaarsstudenten.

De kennis van de vierdejaarsstudenten over mantelzorg is significant beter dan bij de steekproef eerstejaarsstudenten uit het onderzoek van Jansen et al., (5). Een positieve correlatie is gevonden tussen de kennis over ouderen en de kennis over mantelzorg. Dit betekent dat studenten met meer kennis over ouderen ook meer kennis hebben over mantelzorg. Een verklaring kan zijn dat vierdejaarsstudenten meer ervaring hebben met mantelzorg dan het cohort eerstejaarsstudenten uit het onderzoek van Jansen et al.,(5). In dit onderzoek is geen verband gevonden tussen de kennis over ouderen en de houding tegenover deze doelgroep. Op dit punt lijkt het resultaat inconsistent aan het onderzoek van Jansen et al., (5). Een mogelijke verklaring hiervoor kan zijn dat het verband in het onderzoek van Jansen et al., laag (negatief) gecorreleerd was (-0,22;p<0,001).

De neutrale tot licht positieve houding van vierdejaarsstudenten van Hbo-zorgopleidingen ligt in de lijn met andere onderzoeksresultaten (5,6,7). Beullens et al., gaven eerder aan dat de attitude van (medische) studenten van negatief in de jaren zestig, naar een neutrale tot licht positieve attitude is geëvolueerd in de jaren tachtig en negentig (7). Uit zowel het onderzoek van Jansen et al., als deze vervolgstudie blijkt dat deze tendens zich voortzet (5). Tevens hebben vierdejaarsstudenten meer kennis en een betere houding tegenover ouderen dan eerstejaarsstudenten. Dit komt overeen met andere onderzoeksresultaten (11,12).

Om verdere resultaten van dit onderzoek te vergelijken met de resultaten van Beullens & Martens zijn de verpleegkundestudenten in dit onderzoek apart geanalyseerd (6). De onderzoeksresultaten omtrent de houding van verpleegkundestudenten na een stage zijn consistent. Zowel de eerstejaarsstudenten uit het onderzoek van Beullens & Martens, als de vierdejaarsverpleegkunde studenten uit het huidige onderzoek laten een positievere houding tegenover ouderen zien na hun stage. De conclusie van Beullens & Martens dat ervaring met ouderen een positieve invloed heeft op de houding tegenover deze doelgroep wordt in dit onderzoek bevestigd. Enkele significante verschillen zijn gevonden tussen vierdejaars verpleegkundestudenten en paramedische studenten. Opmerkelijk is dat meer paramedische studenten met ouderen willen werken (9%) dan verpleegkundestudenten (3,7%), terwijl verpleegkundestudenten significant meer kennis over ouderen hebben dan paramedische studenten. Hieruit kan met enige voorzichtigheid gesteld worden dat meer kennis over ouderen niet direct leidt tot een grotere bereidheid om met deze doelgroep te gaan werken. Verpleegkundestudenten hebben meer kennis over mantelzorg dan paramedische studenten. Een verklaring kan zijn dat vierdejaars verpleegkundestudenten meer ervaring hebben (48,1%) met het geven van mantelzorg dan vierdejaars paramedische studenten (21,2%). Daarnaast hebben meer verpleegkundestudenten (23,5%) als vrijwilliger met ouderen gewerkt dan paramedische studenten (17,9%).

Reflectie op onderzoeksmethode

Doordat de opzet van deze studie transversaal was konden de resultaten niet per individu beschreven worden. Hierdoor kunnen geen uitspraken gedaan worden hoe de kennis en houding van de individuele student is veranderd na het volgen van drie jaar onderwijs en stage-ervaring. Een longitudinale opzet zou dit kunnen uitwijzen.

Opvallend is dat het aantal vierdejaarsstudenten (N= 260) veel lager is dan het aantal eerstejaarsstudenten (N= 421) in het onderzoek van Jansen et al.,(5). Een verklaring kan zijn dat studenten de opleiding vroegtijdig hebben beëindigd, studie vertraging hebben opgelopen of omdat de studenten niet aanwezig waren tijdens de onderwijsbijeenkomsten toen de vragenlijsten werden uitgedeeld. Een andere verklaring is dat er bij de eerstejaarsstudenten veel verplichte onderwijsbijeenkomsten waren waarin veel studenten benaderd konden worden. De groep studenten bestond voor 84% uit vrouwen. In deze studie is niet onderzocht of er verschillen waren tussen mannelijke en vrouwelijke respondenten. Opgemerkt moet worden dat de resultaten van de twee attitudeschalen (ASD en OP) niet geheel consistent zijn. Een klein verschil is gemeten tussen de totaalscore van de ASD en de OP. De totaalscore van de studenten op de OP laat een positievere houding ten opzichte van ouderen zien dan de ASD. Agevraagd kan worden of de twee schalen hetzelfde meten. Dit komt overeen met de resultaten van Jansen et al., (5). Jansen et al., onderzochten de

betrouwbaarheid van de meetinstrumenten (5). Opmerkelijk is dat de Cronbach's alpha van de OP in het onderzoek van Jansen et al., hoger is dan in het onderzoek van Beullens & Martens (0.74 tegenover 0.31) (5,6). De resultaten van dit onderzoek behoren in het licht van deze beperkingen beoordeeld te worden.

Ondanks dat de FAQ en ASD veel gebruikte meetschalen zijn in wetenschappelijk onderzoek om kennis en attitude te meten, is er vanuit Amerikaans onderzoek kritieken op de meetschalen. Harris et al., concludeerden dat de FAQ intern onvoldoende consistent is (19). De beperkte scoringsmogelijkheden zouden, volgens de auteurs, teveel een gok opleveren. Pennington et al., vonden in een aangepaste versie van de FAQ, waarbij een 'don't know' optie was toegevoegd, een hogere validiteit dan op het originele design (20). Polizzi en Millikin gaven kritieken op het taalgebruik van de ASD en veronderstelden dat de term 'ouderen' een negatievere betekenis heeft dan wanneer er gesproken wordt over 'mensen tussen de 70-80 jaar' (21). Hierdoor zouden de uitkomsten van de conclusies, volgens de auteurs, minder valide zijn. Ondanks deze kritieken is in dit onderzoek gekozen de originele vragenlijsten te hanteren. Redenen hiervoor waren om zo dicht mogelijk bij het onderzoek van Beullens & Martens en Jansen et al., aan te sluiten (5,6). Tevens is niet onderzocht of de genoemde taalbias ook geldt voor de Nederlandse versie van de vragenlijst.

Dit onderzoek geeft inzicht in de mate van de kennis en houding van een cohort vierdejaarsstudenten van Hbo-zorgopleidingen tegenover ouderen en mantelzorg en hoe deze zich ontwikkeld na het volgen van drie jaar onderwijs en stage-ervaring. De resultaten van dit onderzoek kunnen een bijdrage leveren aan het verbeteren en aanpassen van curricula waarbij opleidingen zich meer zouden moeten richten op een positieve attitude verandering van studenten tegenover ouderen. Theoretische onderbouwing van Fishbein & Azjen, waarbij vanuit wordt gegaan dat houding het gedrag beïnvloedt, kan hierbij ondersteunend zijn, waardoor studenten met een positieve houding tegenover ouderen zich ook positiever gaan gedragen (9). Hierdoor zal mogelijk de kwaliteit van de zorg voor ouderen kunnen verbeteren (3,22).

Conclusie

Dit onderzoek betreft een vervolgstudie op het onderzoek van Jansen et al., waarbij de kennis en houding van vierdejaarsstudenten tegenover ouderen en mantelzorg is onderzocht en waarbij de resultaten zijn vergeleken met hetzelfde cohort eerstejaarsstudenten uit het onderzoek van Jansen et al., (5). Zowel de kennis als houding van de vierdejaarsstudenten over ouderen, als de kennis over mantelzorg, is significant beter dan bij het cohort eerstejaarsstudenten. Een significant verband is gevonden tussen kennis over ouderen en

kennis over mantelzorg. Weinig vierdejaarsstudenten geven aan met ouderen te willen gaan werken (7,2%). Wel is dit percentage hoger dan bij de toenmalige eerstejaarsstudenten (1,9%). Bijna de helft van de vierdejaarsstudenten (50,2%) geeft aan (liever) niet met ouderen te willen werken. Dit percentage lag bij de eerstejaarsstudenten uit het onderzoek van Jansen et al., iets hoger (66,7%) (5).

Aanbevelingen

Het lijkt van belang dat opleidingen zich gaan richten op het ontwikkelen van een bepaalde houding van studenten tegenover ouderen en daarbij de beeldvorming van studenten over ouderen te verbeteren. Wanneer studenten een positievere houding hebben tegenover ouderen lijkt de bereidheid om met deze doelgroep te werken groter dan wanneer studenten negatievere houding hebben (5). Niet alleen kennis, maar ook ervaring of contact met gezonde ouderen zou waarschijnlijk de attitude positief kunnen beïnvloeden (7, 10). Tevens lijkt het van belang dat studenten goed begeleidt worden in de zorg met ouderen en waarbij de (gast) docent een realistisch beeld kan geven over de ouderenzorg en als rolmodel kan fungeren (6). Dit zal de houding van studenten tegenover ouderen positief kunnen beïnvloeden. Kwalitatief onderzoek zal van nodig zijn om helder te krijgen waarom studenten niet met ouderen willen gaan werken en welke factoren hier invloed op hebben.

Dankbetuiging

Wij willen de studenten hartelijk bedanken die aan het onderzoek hebben deelgenomen door een vragenlijst in te vullen en de docenten die gelegenheid gaven de vragenlijsten uit te delen tijdens de onderwijsbijeenkomsten. Speciale dank voor het meelezen en kritische feedback gaat uit naar Michel Jansen, Geert Aufdemkampe en Jean-Jacques Georges.

Abstract

TITLE. Knowledge and attitudes of bachelor health care students towards elderly and familycare.

BACKGROUND. In spite of the growing number of elderly, few health care students in the Netherlands want to work with elderly.

AIM. The purpose of this comparative study was to investigate the knowledge and attitudes of Dutch bachelor health care students towards elderly and familycare.

METHOD. In this cross-sectional quantitative study, fourth-year students were compared to first-year students from the same cohort. Four questionnaires were used; Facts on Aging Quiz, Aging Semantic Differential, Attitudes toward Old People and the Familycare questionnaire.

FINDINGS. A total of 260 fourth year students was included. Most of the students (50,2%) do not want to work with elderly while 7,2% do want to work with elderly when they finished their bachelor. Fourth- year students are significantly more positive and also the knowledge was significantly better then the first year students who were included in de study from Jansen et al.,.

CONCLUSION. Students of bachelor health care studies have a neutral or weak positive attitude toward the elderly. Approximately most of the students do not want to work with elderly after their bachelors degree. However, this percentage is lower compared to the first-year students who were included in de study of Jansen et al.,

Keywords: elderly, attitudes, geriatric care, nursing students

Literatuur

1. Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), 2008. Op 4-9-2008 ontleend aan www.cbs.nl
2. Tjadens F, Duijnste M. Visie op mantelzorg. NIZW, 1999.
3. Kruk, van der K, Salentijn C, Schuurmans MJ. Verpleegkundige zorgverlening aan ouderen. Lemma, tweede druk. Den Haag; 2004.
4. Boer, de A, Timmermans J. Blijvend in balans; een toekomstverkenning van informele zorg. Op 12-10-2008 ontleend aan Sociaal en Cultureel Planbureau, www.scp.nl.
5. Jansen MGM, Maliepaard M, Schuurmans MJ. De attitude tegenover ouderen van studenten van Hbo-zorgopleidingen. 2008. In voorbereiding
6. Beullens J, Martens T. De attitude tegenover ouderen bij verpleegkundestudenten en de invloed van een ziekenhuisstage daarop. *Verpleegkunde*; 2000; 15:74-80.
7. Beullens J, Marcoen A, Jaspaert H, Pelemans W. Het beeld van ouderen bij geneeskundestudenten en de invloed van het medisch onderwijs: een literatuuroverzicht. *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie*, 1997; 28:178-184.
8. Lee Y-S. Measures of student attitudes on aging. *Educational Gerontology* 2009; 35:121-134.
9. Fishbein M, Azjen I. Belief, attitude, intention and behavior: an introduction to theory and research. Reading, MA; Addison-Wesley; 1975.
10. Hweidi M, Al-Obeisat S. Jordanian nursing student's attitudes toward the elderly. *Nurse education today*, 2006; 26: 23-30.
11. Lambrinou E, Sourtzi P, Kalokerinou A, Lemonidou C. Reliability and validity of the Greek version of Kogan's Old People scale. *Journal of Clinical Nursing* 2005; 14-10:1241-1247.

12. Fitzgerald J, Wray L, Halter J, Williams B, Supiano M. Relating medical student's knowledge, attitudes, and experience to an interest in geriatric medicine. *The Gerontologist*, 2003; 43:849-855.
13. McLafferty I, Morrison F. Attitudes towards hospitalized older adults. *Journal of Advanced Nursing* 2004; 47(4): 446-453.
14. Cohen J. A Power Primer: *Psychological Bulletin*, 1992 (112), nr1, 155-159.
15. Centrale Commissie Mensgebonden Onderzoek (CCMO), 2008. Op 4-10-2008 ontleend aan www.ccmo.nl
16. Rosencranz HA, McNevin TE. A factor analysis of attitudes toward the aged. *Gerontologist* 1969; 9: 55-59.
17. Kogan N. Attitudes toward old people: the development of a scale and examination of correlates. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 1961; 62: 44-54.
18. Palmore E. The Facts on Aging Quiz: A review of findings. *The Gerontologist* 1980; 20(6): 669-672.
19. Harris D, Chagas P, Palmore E. Palmore's first facts on aging quiz in a multiple-choice format. *Educational Gerontology*, 1996; 22: 575-589.
20. Pennington H, Pachana N, Coyle S. Use of the facts on aging quiz in New Zealand: validation of questions, performance of a student sample, and effects of a don't know option. *Educational Gerontology*, 2001; 27:409-416
21. Polizzi GK, Millikin RJ. Attitudes toward the elderly: identifying problematic usage of ageist and overextended terminology in research instructions. *Educational Gerontology* 2002; 28-5: 367-377.
22. Ferrario CG, Freeman FJ, Nellett G, Scheel J. Changing nursing students' attitudes about aging: an argument for the successful aging paradigm. *Educational Gerontology*, 2008; 34: 51-66.